

УДК 355.235.212:159.9

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ

Гура С.О. gurasvetlana@mail.ru кандидат педагогічних наук; викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах діяльності, Національний університет цивільного захисту України, вул. Чернишевська, 94., м. Харків, 61023

Гура С. О. «Психологічні особливості віктимної поведінки молодих людей».

Стаття присвячена проблемі вивчення віктимної поведінки молодих людей. Автор аналітично досліджує віктимність, віктимну поведінку, теорії жертв, існуючі класифікації жертв, жертв як наукову категорію, її особливості. Вивчено основні теоретичні підходи щодо вивчення віктимності, віктимної поведінки жертви в співвідношенні до ситуації.

На думку автора віктимність це психологічна властивість особистості, яка особливо гостро потребує вивчення особистості молодих людей в сучасному суспільстві. Зроблена спроба розглянути віктимність та віктимну поведінку розглянути не як вид девіантної або кримінальної поведінки, а як об'єктивно існуюче соціальне явище і як індивідуальне особистісне якість.

Для віктимології як загальної теорії жертви, предметом якої є постраждалі в будь-яких ситуаціях не кримінального характеру (екологічних, техногенних катастроф, стихійних лих і т. п.), терміна «жертва» цілком достатньо, хоча він позначає потерпілого, не вивчаючи механізму заподіяння йому шкоди.

У статті викладено погляд, що віктимність це здатність стати жертвою в силу певних, властивих індивіду суб'єктивних якостей. Підвищена вразливість за рахунок особистісного компонента віктимності слід з наявності відповідних віктимних нахилів, соціальних, психологічних, біофізичних якостей, що підвищують ступінь уразливості індивіда в умовах сформованої ситуації або зробленого ним вибору.

Ключові слова: віктимність, віктимна поведінка, жертва, життєві ситуації, віктимні ситуації, психологічне благополуччя.

Гура С. А. «Психологические особенности виктимного поведения молодых людей».

Статья посвящена проблеме изучения виктимного поведения молодых людей. Автор аналитически исследует виктимность, виктимное поведение, теории жертв, существующие классификации жертв, жертв как научную категорию ее особенности. Изучены основные теоретические подходы по изучению виктимности, виктимного поведения и жертвы в соотношении к ситуации.

По мнению автора виктимность это психологическое свойство личности которая особо остро нуждается в изучении личности молодых людей в современном обществе. Сделана попытка рассмотреть виктимность и виктимное поведение рассмотреть не как вид девиантного или криминального поведения, а как объективно существующее социальное явление и как индивидуальное личностное качество.

Для виктимологии как общей теории жертвы, предметом которой являются пострадавшие в любых ситуациях не криминального характера (экологических, техногенных катастроф, стихийных бедствий и т. п.), термина «жертва» вполне достаточно, хотя он обозначает пострадавшего, не изучая механизма причинения ему вреда.

В статье изложен взгляд, что виктимность это способность стать жертвой в силу определенных, присущих индивиду субъективных качеств. Повышенная степень уязвимости за счет личностного компонента виктимности следует из наличия соответствующих виктимных наклонностей, социальных, психологических, биофизических качеств, повышающих степень уязвимости индивида в условиях сложившейся ситуации или сделанного им выбора.

Ключевые слова: виктимность, виктимное поведение, жертва, ситуации, виктимные ситуации, психологическое благополучие.

Постановка наукової проблеми. Ритм та стиль життя, норми та правила, які диктує сучасне суспільство, все збільшує необхідність в самореалізації молоді призводить до різноманітних проявів віктимності в їх поведінці. Деякі люди ніби створені для того, щоб притягувати до себе насильство. Відкинемо фатальний збіг обставин в якості можливої причини серйозних неприємностей. Провокувати тотальну приреченість можуть нездорова обстановка в сім'ї, психологічні травми, отримані в ранньому дитинстві, підлітковий максималізм, слабкість характеру, звичайна людська дурість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розробкою проблем віктимності займалися: А.А. Гаджиева, Г. Елленбергер, С. Карпман, Б.Мендельсон, В.С. Мінська, М.А. Одінцева, В. І. Полубинский, Д.В. Рівман, В.Л. Рибальська, Л.Ф. Франк, В.Е. Христенко.

Дефініція «віктимна поведінка» виникла в рамках кримінальної віктимології. Віктимологія в буквальному перекладі означає «вчення про жертву». З'явившись спочатку віктимологія як наукова дисципліна почала складатися в 40-50-і рр. ХХ століття [7].

Центральне поняття віктимології це - жертва. Як це не дивно, до теперішнього часу немає чіткого визначення поняття «жертва». Тлумачення, які наводяться в словниках, зачіпають ту сторону поняття «жертва», яка відображає її різні аспекти. Є ряд визначень цього поняття в юриспруденції, виділяють жертви автомобільної катастрофи, помсти, злочину, інвентуральну, латентну, потенційну та ін. Існують також поняття жертви релігійної, політичної, ідеологічної боротьби, економічної, жертви обману, шантажу і ін. І це далеко не повний список конкретних приватних визначень поняття «жертва».

Для віктимології як загальної теорії жертви, предметом якої є постраждалі в будь-яких ситуаціях не кримінального характеру (екологічних, техногенних катастроф, стихійних лих і т. п.), терміна «жертва» цілком достатньо, хоча він позначає потерпілого, не вивчаючи механізму заподіяння йому шкоди.

На думку Д. В. Рівмана, жертва – це переважно фізична особа, якій безпосередньо причинено шкоду. Саме фізичні особи є основним предметом віктимологічного вивчення. Д. В. Ривман визначає віктимність як об'єктивно притаманну людині «схильність стати за певних обставин жертвою злочину або нездатність протистояти злочинцеві, що визначається сукупністю факторів, що роблять цю нездатність об'єктивною (незалежною від жертви) або залишають її на рівні суб'єктивного «небажання або невміння». Виділяють жертви автомобільної катастрофи, міста, злочину, інвентуральну, латентну, потенційну та ін. Існують також поняття жертви релігійної, політичної, ідеологічної боротьби, економічної, жертви обману, шантажу і т. д. І це далеко не повний список конкретних приватних визначень поняття «жертва».

В роботі В. Е. Христенко пропонується наступне визначення: жертва – це людина (сторона взаємодії), який втратила значущі для нього цінності в результаті впливу на нього іншою особою (стороною взаємодії), групою людей, визначеними подіями та обставинами. Жертвою в розумінні її з позицій

кримінологічної віктимології може бути і спільність людей, але лише в певній формі їх інтеграції, що обумовлює наявність адитивної віктимності.

Мета статті. Тривалий час, відповідаючи потребам соціальної практики, розвивався лише кримінальний напрямок віктимології, що представлене значною кількістю теоретичних та методологічних розробок вітчизняних й зарубіжних авторів. Однак в результаті неможливості вузького розгляду явища віктимності виникла необхідність системного підходу до цього явища в рамках міждисциплінарного аналізу. Таким чином, віктимна поведінка особи стає предметом пильної уваги соціології, соціальної психології, психології особистості, психопатології. На сучасному етапі вивчення психологічних аспектів віктимної поведінки ведеться на двох основних рівнях: як соціальне явище та як індивідуальна психологічна характеристика особи з її віктимною активністю [2].

Комплексний аналіз віктимності, її форм та явищ у різних сферах соціального життя дозволяє глибше вивчати соціальні та психологічні корені відхилень від безпечної поведінки, які роблять людину жертвою, визначити особливості взаємодії жертви і злочинця в механізмі злочинної поведінки.

Будь потерпілий, будь-яка жертва, як потенційна, так й реальна, володіє певними якостями, що роблять її більшою чи меншою мірою вразливою в життєвих професійних суспільних ситуаціях. Тому метою нашої статі є вивчення віктимної поведінки молодой особи в певній ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.

Кожна людина живе і діє в умовах певної соціальної системи, виконуючи безліч різних соціальних ролей, які представляють динамічний вираз його соціальних позицій, статусів. В даний час існує декілька розроблених дослідниками класифікацій жертв. Однак до сих пір не розроблено єдиної класифікації.

Так, наприклад, В.С. Мінська, класифікуючи форми поведінки жертви, зазначає, що в більшості випадків насильницьких злочинів поведінка

потерпілого по суті провокувало вчинення цих злочинів. Вона виділяє наступні види поведінки потерпілих:

1. Злочинні дії потерпілого - суспільно небезпечне посягання на інтереси суспільства або окремої особи, які поставили її в стан необхідної оборони або яка викликала стан сильного душевного хвилювання.

2. Менш суспільно небезпечні, а значить, здатні надати менший вплив на безпеку відповідного злочинного діяння дії потерпілого, які порушили норми адміністративного або цивільного права, або дисциплінарного статуту.

3. Ще менш небезпечні для суспільства які заподіють суспільству меншої шкоди порушення норм моральності [15].

Д.В. Рівман вважає за необхідне проводити класифікацію жертв також за віком, статтю; рольового статусу; морально-психологічними ознаками; тяжкості злочину, від якого постраждала жертва; ступеня провини жертви; характером поведінки потерпілого [10]. Особи, що ризикують опинитися жертвами злочину, поведуться по-різному: агресивно або іншим провокуючим чином; пасивно поступаються насильству; проявляють повне незрозуміння вивертів злочинців або елементарну необачність. Їх поведінка може бути правомірною або, навпаки, злочинною, а внесок в механізм злочину як мінімальним, так, за певних обставин, і вирішальним. Виходячи з їх ситуативно-орієнтованих ролей, в даній класифікації виділяються агресивні, активні, ініціативні, пасивні, некритичні й нейтральні жертви.

Слід також розрізняти потенційних (щодо яких реального заподіяння шкоди ще не відбулося, а може й не відбудеться), реальних (уже несли збитки), а також латентних (реальних, але з тих чи інших причин залишилися поза офіційного обліку) жертв. Для віктимології латентні жертви, потерпілі, що навмисно уникаючи розголосу факту заподіяння їм шкоди, становлять особливий інтерес.

Набагато менше (якщо не сказати вкрай мало) досліджень типів жертв існує власне в некримінальній віктимології.

Очевидно, що певні особистісні якості, певна поведінка, специфічне, суспільне або службове становище створюють вразливість: схильність до заподіяння фізичної, моральної або матеріальної шкоди. Як уже говорилося, якість, про який йдеться, позначається в віктимології терміном «індивідуальна віктимність».

Віктимність може виявлятися в двох основних формах: евентуальній та децидівній (В. А. Туляков). Евентуальна віктимність (віктимність в потенції), що означає можливість при нагоді, при відомих обставинах, при певній ситуації стати жертвою злочину, включає в себе причинно обумовлено та причинно згідно девіації. Природно, що характеристики евентуальній віктимності в основному визначаються частотою віктимізації певних верств та груп населення і закономірностями, притаманними такій віктимізації. Децидівна віктимність (віктимність в дії), що охоплює стадії підготовки і прийняття віктимогенного рішення, так й саму віктимну активність, відповідно, включає в себе доцільні і ціле обумовлені девіації, є каталізатором заподіяння шкоди. Ситуація – це сукупність обставин сформованого або реально можливої взаємодії особи і зовнішніх для нього обставин в той чи інший певний момент часу.

Активні жертви. У цю групу входять жертви, поведінка яких не пов'язана з нападом або поштовхом у формі конфліктного контакту, але заподіяння їм шкоди відбувається при їх активному сприянні: свідомі підбурювачі, необережні підбурювачі.

Ініціативні жертви. У цю групу входять жертви, поведінка яких призводить до заподіяння їм шкоди: ініціативні за посадою, ініціативні по громадському статусу, ініціативні в силу особистісних якостей.

Пасивні жертви. У цю групу входять особи, що не роблять опору, протидії злочинцю з різних причин: об'єктивно не здатні до опору (стабільно або тимчасово), об'єктивно здатні до опору.

Некритичні жертви. У цю групу входять особи, що демонструють необачність, невміння правильно оцінити життєві ситуації: з низьким освітнім

рівнем, низьким інтелектом, неповнолітні, похилого віку, хворі, в тому числі психічно хворі, некритичні без очевидних «формалізованих» якостей.

Подальші дослідження, проведені Д.В. Рівманом, дали йому можливість дещо змінити класифікацію [11]. Наступна класифікація заснована на характері і ступені вираженості особистісних якостей людини, що визначають його індивідуальну віктимну схильність:

Універсальний (універсально-віктимний) тип характеризується явно вираженими особистісними рисами, що визначають високу потенційну вразливість по відношенню до різних злочинів.

Вибірчий (вибірково-віктимний) тип - сюди відносяться люди, що володіють високою вразливістю щодо певних видів злочинів.

Ситуативний (ситуативно-віктимний) тип - люди цього типу володіють середньою віктимністю, і вони стають жертвами в результаті збігу ситуативних чинників.

Випадковий (випадково-віктимний) тип - сюди відносяться люди, які стали жертвами в результаті випадкового збігу обставин.

Професійний (професійно-віктимний) тип включає людей, віктимність яких визначається їх професійної зайнятістю.

В.А. Туляков, в свою чергу, пропонує класифікацію жертв злочинів, засновану на характеристиці мотивації провідної віктимної активності особистості (потенційна жертва): імпульсивна, жертва з утилітарно-ситуативною активністю, установка, агресивна, раціональна [12].

Набагато менше досліджень типів жертв існує власне в некримінальній віктимології. В процесі консультативної роботи на телефоні довіри були виявлені наступні типи жертв: винуваті; обвинувачі; ті жертви, що самі себе лякають, «супермени».

Особистісний компонент індивідуальної віктимності - це здатність стати жертвою в силу певних, властивих індивіду суб'єктивних якостей. Підвищена ступінь уразливості за рахунок особистісного компонента віктимності впливає

з наявності відповідних віктимних нахилів, соціальних, психологічних, біофізичних якостей, що підвищують ступінь уразливості індивіда [14].

Віктимність характеризується й таким якісним параметром, як універсальність, тобто можливість реалізації в ситуаціях більш-менш широкого кола злочинів. У цьому плані віктимність проявляється як загальна і спеціальна (або виборча) характеристики людини. Ці характеристики не висловлюють ступеня уразливості (підвищена, середня, знижена). Вони лише представляють максимально повний для даної людини «набір» загальних і спеціальних віктимних потенцій, кожна з яких може виявлятися в різних (від мінімальної до найвищої) ступенях.

Деякі вчені виділяють два конститутивних типу віктимності:

1. особистісна (як об'єктивно існуюча у людини якість, що виражається в суб'єктивній здатності деяких індивідуумів ставати жертвами певного виду злочинів в умовах, коли була реальна й очевидна для буденної свідомості можливість уникнути цього);

2. рольова (як об'єктивно існуюча в даних умовах життєдіяльності характеристика деяких соціальних ролей, що виражається в небезпеці для осіб, що їх виконують, незалежно від своїх особистісних якостей, піддатися певного виду злочинних посягань лише в силу виконання такої ролі).

Таким чином, віктимна поведінка як відхилення від норми безпечної поведінки реалізується в сукупності соціальних (статусні характеристики рольових жертв й поведінкові відхилення від норми індивідуальної і соціальної безпеки), психічних (патологічна віктимність, страх перед злочинністю та іншими аномаліями) та моральних (інтеріоризація віктимогенних норм, правил поведінки віктимної та злочинної субкультури, віктимні внутріособистісні конфлікти) проявів [8].

Багато в чому виникнення внутрішньоособистісних конфліктів має віктимологічне значення тільки тоді, коли вони переростають в життєві кризи й ведуть до віктимних поведінкових реакцій. Так, при негативному розвитку подій нездатність людини впоратися з екстремальною ситуацією, досвід страху

злочинця, власної слабкості й безпорадності може акумулюватися, ховаючись від свідомості і проявлятися в змінах реакцій, постійних стресах, емоційному ступорі, необґрунтованих, неадекватних діях при попаданні в подібну ситуацію. Уміння ж впоратися з ситуацією як самостійно, так й за допомогою суспільства, друзів та близьких, веде до зміцнення особистості, її морального вдосконалення[5].

Нереалізовані та недозволені внутрішньоособистісні конфлікти змінюють психічні і фізіологічні реакції організму, а також ведуть до розвитку віктимних комплексів: а) комплексу уявної жертви (боягузтво, панікерство, постійні підозри про загрозу безпеці з боку оточуючих); б) комплексу перетвореної жертви (своїм ниттям та страхами притягує біду).

Таким чином, віктимність - схильність людини потрапляти в ситуації, пов'язані з небезпекою для його життя та здоров'я. Зокрема, це дії і вчинки людини, які провокують бажання на нього напасти. Класифікація різних варіантів віктимності призводить до розуміння наявності як загальної віктимності, що залежить від соціальних ролевих та гендерних характеристик жертви, так і специфічної віктимності, що реалізується в установках, властивостях, атрибуціях особистості.

В даний час стає ясно, що зрозуміти особистість неможлива поза ситуацією, в якій вона перебуває, оскільки між людиною і умовами його життя існує нерозривний зв'язок. У найбільш загальному вигляді під ситуацією розуміється природний сегмент соціального життя, який визначається залученими в нього людьми, місцем дії, сутністю діяльності та ін.

Типова поведінка людей в певних ситуаціях є вираз їх внутрішньої сутності. Ситуація — одноактність та неповторність виникнення множини подій, збіг усіх життєвих обставин і положень, які відкриваються сприйняттям та діяльністю людини. До поняття ситуації, крім психологів, зверталися філософи, теологи, юристи. Таким чином, інтерес до ситуаційних детермінанти поведінки не новий і не винятковий для соціальних наук. Ситуація може бути визначена на різних рівнях, від квікро - до макро.

Віктимологічна ситуація включає: – особистісно-формуючу віктимну ситуацію (систему факторів, умов, обставин, що мали вирішальний вплив на формування у потенційної жертви якостей підвищеної віктимності); – передкримінальну (життєву) ситуацію (систему обставин, що безпосередньо перед ували злочину, у взаємодії з особистими якостями суб'єкта віктимізації (потенційної жертви); у сукупності ці ситуації складають віктимогену ситуацію; – кримінально-віктимну ситуацію (ситуацію безпосередньо вчинення злочину і заподіяння шкоди); – посткримінальну віктимну ситуацію (поведінка жертви після злочину та обставини, що впливають на її стан). Зміст віктимологічної ситуації, таким чином, становить сукупність обставин формування особистості з підвищеними віктимними потенціями: конкретна передкримінальну (життєву) ситуація, злочин та обставини, що склалися після злочину, у яких безпосередньо реалізується індивідуальна віктимність, що розглядаються як єдиний причинно пов'язаний процес.

Підсумовуючи теоретичні концепції можна сказати, що основними характеристиками жертви є почуття страху, провини, тривога, неадекватне самовідношення. Страх перед реакцією або поведінкою інших людей є головним мотивом поведінки жертв. Роблячи вибір або приймаючи рішення, вони відчують безліч почуттів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Враховуючи всі ці особливості постало питання необхідності проведення дослідження. Дослідження особливостей віктимності проводиться 2016 - 2017 навчальному році на базі Національного університету цивільного захисту України серед курсантів та студентів різних курсів та різних факультетів (загальна кількість 54).

Для цього нами будуть використані наступні методики: методика дослідження схильності до віктимної поведінки Андроннікова О.О., методика вимірювання рівня тривожності Тейлора, адаптація Т. А. Немчинова, опитувальник самовідношення, чотирьохмодальний емоційний опитувальник Л.А.Рабіновича [3]. Соціально-педагогічний аспект профілактики віктимної

поведінки включає широке коло заходів, спрямованих на забезпечення нормального і гармонійного розвитку особистості, створення безпечного і сприятливого мікросоціального середовища. Слід приділяти більше уваги організації молодіжних клубів для проведення безпечного дозвілля, розвитку інтересів і комунікативних здібностей, формування морально-етичних принципів суспільно прийнятних формах і безпечних стереотипах поведінки в різних ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арендочук, И.В. Социально-психологические риски в жизнедеятельности современного студента / И.В. Арендочук – М.: МГППУ, 2015. – с. 13-18.
2. Бовть, О.Б. Виктимна поведінка як психологічна проблема / О.Б.Бовть – К.: АКЛ, 2004. – с. 14-22.
3. Гуревич, К.М. Психологическая диагностика / К.М. Гуревич- М.: Наука, 1997. – с. 123-129.
4. Ильин, Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин - СПб.: Питер, 2001. - с.524-527.
5. Малкина-Пых, И.С. Психология поведения жертвы / И.С. Малкина-Пых. - М.: Наука, 1999. – с. 11-100.
6. Матусевич А. М., Кубышко Л. В. Психологические аспекты виктимности // Молодой ученый. — 2014. — №8. — С. 924-927.
7. Мудрик, А.В. Виктимология / А.В. Мудрик. - М.: "Магистр", 1992. – с. 145.
8. Одинцова, М.А. Психологические особенности виктимной личности / М.А. Одинцова – М.: Вопросы психологии, 2012. – с. 59-67.
9. Плотникова, С.Ю. Аспекты консультирования клиентов-жертв / С.Ю. Плотникова – М.: Академия, 2003. – с. 9-12.
10. Ривман, Д.В. Криминальная виктимология / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – с.304.
11. Ривман, Д.В., Устинов В.С. Виктимология – Д.В. Ривман, В.С.Устинов – СПб: Питер, 2000. – с. 60-62.
12. Сысоева Валерия Валерьевна Понятие и сущностная характеристика виктимности как социально-педагогического явления // Сибирский педагогический журнал. 2010. №3 С.107-113.
13. Франк, Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк – М.: ОАО "Кафкак", 1972. – с. 85.

14. Христенко, В.Е. Психология жертвы / В.Е. Христенко – Х.: Консум, 2005. – с. 256.

15. Шевеленкова, Т.Д. Психологическое благополучие личности / Т.Д. Шевеленкова – М.: Психологическая диагностика, 2005. – с.95-129.

References translated and transliterated

1. Arendochuk, I.V. Social'no-psihologicheskie riski v zhiznedejatel'nosti sovremennogo studenta / I.V. Arendochuk – М.: MGPPU, 2015. – s. 13-18.
2. Bovt', O.B. Viktimna povedinka jak psihologichna problema / O.B.Bovt' – К.: AKL, 2004. – s. 14-22.
3. Gurevich, K.M. Psihologicheskaja diagnostika / K.M. Gurevich- М.: Nauka, 1997. – s. 123-129.
4. Il'in, E.P. Jemocii i chuvstva / E.P. Il'in - SPb.: Piter, 2001. - s.524-527.
5. Malkina-Pyh, I.S. Psihologija povedenija zhertvy / I.S. Malkina-Pyh. - М.: Nauka, 1999. – s. 11-100.
6. Matusevich A. M., Kubyshko L. V. Psihologicheskie aspekty viktimnosti // Molodoj uchenyj. — 2014. — №8. — S. 924-927.
7. Mudrik, A.V. Viktimologija / A.V. Mudrik. - М.: "Magistr", 1992. – s. 145.
8. Odincova, M.A. Psihologicheskie osobennosti viktimnoj lichnosti / M.A. Odincova – М.: Voprosy psihologii, 2012. – s. 59-67.
9. Plotnikova, S.Ju. Aspekty konsul'tirovanija klientov-zhertv / S.Ju. Plotnikova – М.: Akademija, 2003. – s. 9-12.
10. Rivman, D.V. Kriminal'naja viktimologija / D.V. Rivman. – SPb.: Piter, 2002. – s.304.
11. Rivman, D.V., Ustinov V.S. Viktimologija – D.V. Rivman, V.S.Ustinov – SPb: Piter, 2000. – s. 60-62.
12. Frank, L.V. Viktimologija i viktimnost' / L.V. Frank – М.: OAO "Kafkak", 1972. – s. 85.
13. Hristenko, V.E. Psihologija zhertvi / V.E. Hristenko – H.: Konsum, 2005. – s. 256.
14. Shevelenkova, T.D. Psihologicheskoe blagopoluchie lichnosti / T.D. Shevelenkova – М.: Psihologicheskaja diagnostika, 2005. – s.95-129.
15. Sysoeva Valerija Valer'evna Ponjatie i sushhnostnaja harakteristika viktimnosti kak social'no-pedagogicheskogo javlenija // Sibirskij pedagogicheskij zhurnal. 2010. №3 S.107-113.